

Зубко О.Є.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

З ЧОГО СМІЯЛИСЯ УКРАЇНСЬКІ ЕМІГРАНТИ В МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 1920-Х РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ САТИРИКО-ГУМОРИСТИЧНОГО ВИДАННЯ «ПОДЕБРАДКА»)

Наукову новизну статі визначає розуміння того, що українська культура в усі часи зберігала й зберігає іронію та самоіронію, тому потреба в езоповій мові не зникла і в міжвоєнну добу. Для українського еміграційного осередку у міжвоєнній ЧСР, сатира й гумор – перемога над страхом, розрада в найкатастрофічніших ситуаціях.

Українська еміграційна сатира міжвоєнної доби була представлена тогочасними сатирико-гумористичними виданнями: як «зуенерівськими», так і «уенерівськими». На сторінках «Голосу табору», «Українського стрільця», «Камедули», «Бомби», «Українського скитальцю» та «Подєбрадки» віднаходилися, здебільшого, карикатури, шаржі, вірші та епіграми, епіграфи, інтерпретація різноманітних пісень (як народних, так і авторських).

Тому в статі розглянуто зміст гумористично-сатиричних журналів «Подєбрадка» за 1923 р. та за 1925 р. Акцентовано увагу на тому, що ці журнали виступали рупорами іронії та самоіронії.

Автором проаналізовано з метою порівняння два номери журналу «Подєбрадка», один за 1923 р., другий за 1925 р. Зокрема, відзначено, що кожен номер журналу мав по вісім сторінок, і що обов'язково один номер журналу щороку виходив напередодні 1 квітня. Традиційними рубриками журналу вважалися шаржові карикатури та вішовані епіграми. Інші рубрики створювали у відповідь на ті або інші виклики часу (як ото поворотництво, наприклад).

В цілому, у статі підсумовано, що еміграційні гумор та сатира були тими засобами, що дозволяли українським вигнанцям відволіктися від проблем, подивитися на життя під новим кутом зору і просто жити далі.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, гумор, сатира, журнали.

Постановка проблеми. 103 роки тому, на початку 1920-х Чехословаччину накрила хвиля біженців з України, як і сьогодні. Окуповану росіянами УНР та анексовану Польщею ЗУНР, залишали не тільки вояки, а й державні службовці, освітяни, діячі культури, цивільні біженці. Частина вояцтва Української Галицької армії та Армії УНР, окрім таборів інтернованих у Польщі, опинилася в Судетах: Німецькому Яблонному, Ліберцях, Йозефові), а інші біженці змушені були розпорошитися по різних чехословацьких містах.

Масштаби тодішнього виходу з України годі порівняти з теперішніми, бо тоді йшлося про «всього-на-всього» 20 000 осіб. Хоча за своїм потенціалом українські вихідці 1920-х не набагато поступалися сучасній українській громаді в Чеській Республіці, а в дечому, мабуть, її перевершували.

Фактично, над Влтавою та Подєбрадкою опинилася еліта української держави – політики, урядовці, університетські професори та вищий офіцерський склад армії. Не дивно, що вже протягом перших років перебування на чехословацькій землі

ці люди зуміли налагодити мережу допомогивих, освітніх та культурних організацій. І все це відбувалося у вкрай несприятливих обставинах – у роки післявоєнної гуманітарної та економічної кризи.

А оскільки українська культура в усі часи зберігала іронію та самоіронію, потреба в езоповій мові залишалася. Щоправда, зауважимо, для сучасних українців і нинішніх українських біженців такої потреби в езоповій вже не має через можливість вголос обговорювати будь-які питання в публічному просторі. В останньому знайшлося місце інтернет-мемам. Коли ж вести мову про українську еміграцію у міжвоєнній ЧСР, то сатира як перемога над страхом, як розрада в найкатастрофічніших ситуаціях, стояли на порядку денному чи не найпершими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дотичними до теми нашого дослідження є публікація Ростислава Крамара «З чого сміялися українські емігранти в міжвоєнній Польщі» [2] та книга літературних анекдотів про відомих українських письменників, митців, політиків, мистецькі та суспільно-політичні події 20–30 рр.

XX ст., упорядкована Василем Габором «Летіло 40 сорок» [3].

Мета статті – показ притаманних представникам українського еміграційного осередку у міжвоєнній Чехословаччині засобів й форм гумору та сатири.

Виклад основного матеріалу. Визначення сатири – вид художнього висловлювання, що використовує гумор, іронію та гіперболу з метою критики та висміювання людських вад, суспільних недоліків, політичних проблем [1]. Головна її мета: дивитися на речі критично, але залишатися позитивним і відкритим до змін. Художні засоби сатири – гротеск, пародія, іронія використовувалися в різних літературних жанрах; тоді як в образотворчому мистецтві сатира проявляє себе через малюнок і карикатуру.

Українська еміграційна сатира міжвоєнної доби була яскраво представлена тогочасними сатирико-гумористичними виданнями, зауважимо, як «зуенерівськими», так і «уенерівськими». Переглядаючи останні, бачимо на їх сторінках, здебільшого, карикатури, шаржі, гумористичні вірші та епіграми, епіграфи, інтерпретацію різноманітних пісень (як народних, так і авторських).

«Зуенерівські видання» – видання інтернованих вояків Української Галицької армії в містечках Німецьке Яблонне, Ліберці, Йозефів. Так, у Німецькому Яблонному світ побачили два сатиричних журнали: «Голос табору» (1919–1920) та «Український стрілець» (1920–1921). У Ліберцях – «Камедула» (1919–1920). А у Йозефові – «Бомба» (1923). Тоді як журнал «Український скиталець» видавався і в Ліберці, і в Йозефові й, навіть, у Відні (1920–1923).

Після розбурення і визнання своєї поразки «галичани» розуміли, що їх порятунок у роботі, яка дозволить не піддаватися «важкому отупінню», скасує безнадійне очікування «дальших ударів судьби». У рукописному начерку статті «Українська бригада в Чехії» (15 грудня 1919 р.) її автор – Карло Коберський (1890–1940) – громадський і політичний діяч, кооператор, теоретик і публіцист, доцент Української господарської академії в Подєбрадах, дійсний член НТШ – не без іронії відзначав: «Республіка Дойч-Габель [Німецьке Яблонне] не є нежизненным твором. Вона, хоч і постогнуючи та клянучи лиху долю, все-таки прає біду перед собою і побідносно переживає навіть важкі життєві проби...» [4, арк. 6а]. Тому і «Голос табору», і «Український стрілець», і «Український скиталець» і, навіть, «Бомба» не забували про «шпильку» у повчальних бувальщинах, іронії, народних дотепях, пародії, карикатурі.

Серед сатиричних «уенерівських видань» першість тримала «Подєбрадка», на розгляд якої ми зупинимось детальніше.

Свою назву цей журнал запозичив у мінеральної води «Подєбрадка» (за визначенням самих емігрантів «протівної на смак» – О. З.) із великим вмістом вуглекислого газу, яка призначалась при лікуванні серцевих та судинних хвороб. Вочевидь, саме ота «протівність» – найбільш бронейний аргумент щодо назви. Журнал «виходив» упродовж 1923–1928 рр.

Вносимо на розгляд читацької аудиторії числа (номери) 1 за 1923 р. та 6 за 1925 р. з метою порівняння матеріалів. Зауважимо, що кожне число мало всього по вісім сторінок. Вказуємо й на те, що кожне непарне число журналу традиційно виходило 1 квітня поточного року. А всього в рік виходило два номери.

«Подєбрадка» Число 1. На другій сторінці цього випуску розміщене «Традиційне слово від редакції». В подальшому воно більше не повторюватиметься в жодному номері. У ньому наголошувалося, що журнал «Подєбрадка» є не тільки органом незалежної думки «Подєбрадської колонії та околиць», а й незалежним навіть від прихильності чи неприхильності своїх вельмишановних читачів. Акцентувалося, що найбільш характерними властивостями журналу були: «робить повільних рухливими, а надто рухливих повільними; обнижувать шлункові властивості; втихомирювать партійні пристрасті; вироблять толеранцію; класти зась надмірним апетітам; вироблять оптимістичний світогляд». Окремо вказувалося, що перше число буде присвячене «старшому поколінню» [5, с. 2].

«Подєбрадка» число 6. Цей вже номер був присвячений Олімпіаді, «що терпеливо відбулась осіннім дощом і холодом у Подєбрадах 1 листопада 1925 р.». Ще в 1921 р. у Празі було створений «Український студентський спортивний кружок». У цьому гуртку крім занять легкою атлетикою, плаванням, футболом та тенісом, проходились теоретичні заняття, організовувались змагання з чеськими командами. І саме цей гурток виступив організатором Української олімпіади, яка зібрала 300 студентів-спортсменів. Цій олімпіаді, зокрема, була присвячена четверта та п'ята сторінки викання, де можна побачити безіменні карикатури на той або інший вид спорту.

Перша та друга сторінки цього номеру продовжували рубрику «Історична Галерея», започатковану у 1924 р. Головними карикатурними персонажами шостого номеру стали Михайло Грушевський та Аркадій Степаненко і неспроста. 1925 р. став початком офіційного відліку такого небезпечного явища серед емігрантів як поворотництво.

Рис. 1. Журнал «Подобрадка» Число 1 1923 р.
Титульна сторінка

Рис. 2. Журнал «Подобрадка». Число 1 1923.
Шоста сторінка

В середовищі українського еміграційного осередку в міжвоєнній ЧСР першим поворотником виявився саме ... Михайло Грушевський, який ще в 1922 р. прийняв пропозицію працевлаштування як від керівництва Української господарської академії в Подєбрадах, так і від керівництва Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. (Український вільний університет ще в 1921 р. переїхав з Відня до Праги). Господарську академію Михайло Сергійович «цікавив» як соціолог, а от Педагогічний інститут, зрозуміло, бачив у ньому історика. Впродовж 1923–1924 р. між Грушевським і керівництвом двох вузів в особах ректорів велося жваве листування, допоки в газеті «Руль» не з'явилася замітка про повернення Михайла Сергійовича до Радянської України [7, с. 54]. Під шаржовим портретом Грушевського вміщено промовисту цитату: «А я при кожному режимі в одну мить напишу 16 томів історії. І кожного разу – відповідно до менту».

Аркадій Степанович Степаненко (1889–1938) – заступник голови Української Центральної Ради, міністр земельних справ УНР в уряді Ісаака Мезапи, реемігрант з 1924 р., заступник директора одного із банків Херсону, економіст «Тракторбуду», жертва сталінських репресій – ще напередодні перевороту Скоропадського представляв на розгляд колегам по Українській Центральній Раді проект Конституції УНР 1918 р. Тому під його шаржовою карикатурою 1925 р. напис: «Я щіро старался і написав тільки, так сказати конституцію і то, так сказати, для безнадобності».

Третя сторінка «Подєбрідки» була виділена під шаржову карикатуру Сергія Тимошенка у подоби Наполеона Бонапарта з підписом: «...й замість творить світові архітектурні діла, марнується талант над кресленням хліва» [8].

Сторінка шоста подавала «Огляд світових подій» від власного кореспондента. Ця рубрика зачіпала українізацію, колективізацію й пророкувала (подавала своєчасне передбачення). Подєбрідська «українізація» виступала відгуком на процес українізації в Радянській Україні та розумілася як те, що українцем може бути будь-хто «жид, москаль, поляк, але не українець». «Колективізація» була запереченням індивідуального Я у Празі і переходом до колективного Ми: «ми заснували, ми допомогли, нові України». А ось передбачення стосувалося якогось доцента, котрий не захотів кваліфікуватися на професора, оскільки «професура йому була обіцяна в Єрусалимському університеті, де тільки професори українці, а лектори й доценти – тубільці».

На сторінці сьомій розмістилася рубрика «Автокефальні подебрадські святці». Ще у 1923 р. на базі Академії було створено, з ініціативи Василя Івановича Біднова (1874–1935) – знавця українського церковного життя – та Сергія Павловича Шелухина (1864–1938) – голови Вищої Церковної Ради Української Православної Церкви для еміграції – Церковне братство імені святих Кирила та Мефодія, котре об'єднало коло 200 студентів та 30 викладачів. Душпастирем Братства був Отець Григорій Мельник (1893–після 1939) [6, с. 74]. Тому до «правдивих, але неканонізованих святих» було віднесено: 40 кирило-мефодіївців, 30 доларових євангелістів (у Подебрадах з 1924 р. отаборилося Братство євангелістів, яке навіть подарувало Біблію українською мовою автокефалістам, а оскільки євангелісти мали декількох спонсорів із США та Канади, то через це були названі доларовими – О. З.), 12 мудрих заміжніх панянок. До «Великомучеників» зараховувалися матуранти (вступники підготовчого відділення – О. З.) й члени Управи студентської громади. До когорти «Ритуально умучених» потрапляли інформаційний збірник УГА, зате вакантною лишалася категорія «пророків» із відзначенням, кандидата, що проживає у Празі. Не оминалися тут і «бла-

женні» (Видавниче товариство), і «страстнотерпці» (женихи), і «грішники покуючі» (поети та повари) разом з «непрощеними грішниками» (футболістами, редакторами «Подебрадки»), і «воїни» (клієнти Товариського суду), і «христа юродиві» (автомобілісти), і «безсребники» (студенти), і «Іроди» (крамарі). А ось категорія «Мощей» закріплювала за собою книгарню Видавничого товариства і газету «Українське життя».

Остання, восьма, сторінка цього номеру анонсувала нову рубрику «Бони» із зазначенням того, що наступний номер журналу буде присвячено саме цій рубриці, та подавала «Три думки гулящої людини»:

1. Не труба бути скотарем, щоб назвати кого слід – скотиною.

2. І не засновуючи нової ідальні, можна їсти що дня одне одного.

3. Телефон, це спосіб для людей порозумітися на віддаленні, які з близька порозумітися не можуть [9, с. 8].

Висновки. Отже, еміграційні гумор та сатира були тими засобами, що дозволяли українським вигнанцям відволіктися від проблем, подивитися на життя під новим кутом зору і просто жити далі.

Список літератури:

1. Сатира. URL: <https://termin.in.ua/satura/> (дата звернення: 18.09.2019).
2. Крамар Р. *З чого сміялись українські емігранти в міжвоєнній Польщі*. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/z-choho-smiyalys-ukrayinski-emihranty-v-mizhvoyenni-polshchi> (дата звернення: 18.04.2023).
3. Габор В. (упоряд.) *Легіло 40 сорок*. Львів : «Піраміда», 2016. 170 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО України). ф. 3520, оп. 2, спр. 1.
5. Подебрадка. Сатирично-гумористичний журнал. Число 1. Подебради: [б. в.], 1923. 8 с.
6. Зубко О. Специфіка конфесійно-церковної комунікації української пражської еміграції. «Подебрадський осередок». Автокефалія. (1921–1939). *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*. Praha-Nusle, ČR: BEROSTAV DRUŽSTVO, 2019. Svazek. 5. Vyd. 1
7. Зубко О. Є. М. Грушевський та українські вищі школи Чехо–Словаччини: втрачені можливості вченого та еміграції. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. К., 2001. № 11. С. 44–55.
8. Власенко В. Український архітектор і дипломат Сергій Тимошенко. URL: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/50-2022-1.pdf> (дата звернення: 18.07.2022).
9. Подебрадка. Сатирично-гумористичний журнал. Число 6. Подебради: [б. в.], 1925. 8 с.

Zubko O.Ye. WHAT DID UKRAINIAN EMIGRANTS LAUGH ABOUT IN INTERWAR CZECHOSLOVACHCHYNA IN THE 1920S (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE SATIRICAL AND HUMOROUS PUBLICATION “PODEBRADKA”)

The scientific novelty of the article is determined by the understanding that Ukrainian culture has always preserved and preserves irony and self-irony, so the need for Aesopian language did not disappear even in the interwar period. For the Ukrainian emigration center in the interwar Czechoslovachchyna, satire and humor are victory over fear, consolation in the most catastrophic situations.

Ukrainian emigration satire of the interwar period was presented by satirical and humorous publications of the time: both «Zuener» and «Uener». On the pages of «Voice of the Camp», «Ukrainian Shooter», «Kamedula», «Bomb», «Ukrainian Wanderer» and «Podebradka» there were, for the most part, caricatures, cartoons, poems and epigrams, epigraphs, interpretations of various songs (both folk and author's).

Therefore, the article examines the content of the humorously satirical magazines «Podebradka» for 1923 and 1925. Attention is focused on the fact that these magazines were mouthpieces of irony and self-irony.

The author analyzed for the purpose of comparison two issues of the magazine «Podebradka», one from 1923, the other from 1925. In particular, it was noted that each issue of the magazine had eight pages, and that one issue of the magazine was necessarily published every year on the eve of April 1. Cartoon caricatures and poetic epigrams were considered traditional sections of the magazine. Other rubrics were created in response to certain challenges of the time (such as turnpike, for example).

In general, the article summarizes that emigration humor and satire were the means that allowed Ukrainian exiles to distract themselves from problems, look at life from a new angle and simply live on.

Key words: *Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia, humor, satire, magazine.*